

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Kultuuriteaduste instituut
Kirjanduse- ja teatriteaduse osakond

Marta Selma Grünvald

**Iroonia ja karneval kui poliitilised võtted Elo Viidingu
luules**

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Saara Lotta Linno, MA

Tartu 2025

Autorideklaratsioon

Olen bakalaureusetöö kirjutanud iseseisvalt. Kõigile töös kasutatud teiste autorite töödele, põhimõtteliste seisukohtadele ning muudest allikaist pärinevatele andmetele on viidatud.

Autor: Marta Selma Grünvald

02.06.2025

Annotatsioon:

Bakalareusetöö uurib irooniat ja Mihhail Bahtini karnevali kui poliitilist võtet Elo Viidingu luules. Poliitilisuse all peetakse silmas prantsuse filosoofi Jacques Rancière'i arusaama poliitikast kui korda ümberkujundavast tegevusest. Analüüs põhineb järgmistel Viidingu luulekogudel: „Esimene tahe“ (2002), „Teatud erandid“ (2003), „Selge jälg“ (2005), „Meie paremas maailmas“ (2009), „Nõelad“ (2013), „ainult ARMASTUSEST“ (2019) ja „Ellujäämisrežiim“ (2024).

Märksõnad: Elo Viiding, poliitiline luule, iroonia

Sisukord

Sissejuhatus.....	5
1. Iroonia ja poliitilises luules.....	7
1.1. Luule ja poliitilises	7
1.2. Iroonia ja Bahtin	10
1.3. Retseptsioon.....	12
2. Luuleanalüüs	14
2.1. Tajutava jaotuskorra kriitika.....	14
2.2. Karneval ja avalik ruum.....	16
2.3. Feministlik iroonia.....	19
2.4. Maskid	21
Kokkuvõte.....	23
Kirjandus.....	25
Irony and Carnival as Political Tools in the Poetry of Elo Viiding.....	27

Sissejuhatus

Elo Viidingut on tema rohkem kui 30 aastat kestnud loometee jooksul peetud vastanduvaks ja kompromissituks luuletajaks. Tema luulet lugedes torkab silma poliitilisus, mille juurde kuulub iroonilisus valitseva suhtes. Iroonilisus ei avaldu aga sugugi üheplaaniiselt: erinevalt klassikalisest irooniast pole alati selge, mille pihta iroonia käib. Seega on tegemist ambivalentsema võttega, mida saaks kirjeldada ka Mihhail Bahtini karnevali mõiste abil.

Elo Viiding on alates oma 1990. aastal ilmunud debüüt kogust „Telg“ lisaks luulele avaldanud ka proosat ja esseistikat. Kirjutamist alustas ta pseudonüümiga Elo Vee, mille alt avaldas kolm luule- ja ühe proosakogu. Ta pälvis 2024. Tallinna Ülikooli kirjandusauhinna luulekogude „Ellujäämisrežiim“ ja „Vastukaja“ (koostöös kunstnik Santa Zukkeriga) eest. Kuigi retseptioonis valitseb üldiselt konsensus, et Elo Viiding on üks olulisemaid ja ka parimaid eesti nüüdisluuletajaid, pole ta peale Tallinna Ülikooli auhinna ametlikku tunnustust saanud. Pika loometee kohta on see küll vähe, kuid ehk pole ootamatu, et luuletaja, kes oma loomingus kritiseerib institutsioone ja korda, ei saa ka institutsioonidelt tunnustust.

Institutsioonide kritiseerimine on Viidingu luules osa laiemast poliitikast. Bakalaureusetöös uurin, kuidas poliitilisus Elo Viidingu luules avaldub. Lähtun hüpoteesist, et iroonia on võte, millega tekitatakse kriitiline distants, mis lubab ühiskonda kõrvalt vaadata. Selle võtte analüüsimiseks olen püstitanud järgmised uurimisküsimused:

- 1) Kuidas avaldub iroonia kui poliitiline võte Elo Viidingu luules?
- 2) Kuidas on seotud iroonia ja karneval?
- 3) Milliseid poliitilisi teemasid Viidingu luule käsitleb?

Analüüs põhineb järgmistel luulekogudel: „Esimene tahe“ (2002), „Teatud erandid“ (2003), „Selge jälg“ (2005), „Meie paremas maailmas“ (2009), „Nõelad“ (2013), „ainult ARMASTUSEST“ (2019) ja „Ellujäämisrežiim“ (2024). Olen neist välja valinud luuletused, milles on põhiline fookus poliitilisusel ning mis esindavad üldisemaid tendentse Elo Viidingu luules. Uurimismetodiks on teksti poeetiline lähianalüüs, mis laseb teksti struktuuri süvitsi näidata ning välja tuua elemente, mida on Viidingu luules läbivalt. Välja olen jätnud Elo Viidingu proosaluulekogud ning teisedki luulekogud, mille põhifookus oli muul kui poliitilisel ja tundus, et seetõttu vajaksid need teistsugust lähenemist. Sealhulgas

jäid analüüsimaterjalist välja ka Elo Vee pseudonüümi alt avaldatud kogud, sest ka nende loomingulaad oli erinev määral, mis tõstataks teistsuguseid uurimisküsimusi. Uurimiseks valitud luulekogud esindavad siiski üht olulist suunda Elo Viidingu loomingus.

Varasemalt ei ole Elo Viidingu luulet põhjalikumalt uuritud, kuigi Eia Uus käsitles teda oma magistrیتöös „Autorikuvandi ja -müüdi tekkemehhanismid“ (2012), kus Elo Viiding ei olnud tema põhiline analüüsitav ning töö keskendus autobiograafilisusele tema loomingus. Ühiskondlikkust, mis on läbivalt Viidingu luulekogudes olemas ning mida ka retseptsioon esile tõstab, ei ole tema puhul uuritud ning seda pole ka irooniaga seostatud. Ometi on sotsiaalkriitilisus eesti nüüdisluule üks olulisemaid suundumusi.

Ühiskondlikkusest ja sotsiaalkriitilisusest täpsem on prantsuse filosoofi Jacques Rancière'i poliitika mõiste, mida ka töös kasutan. Ta käsitleb poliitikat kui tegevust, mis tungib valitsevasse korda või korraldab seda ümber. Oluline on siin see, et ka kunstil on võime poliitikat teha, mitte ühiskonda vaid kritiseerida või kirjeldada.

Irooniat käsitledes tuginen Katrin Puiga doktoritöölle „Iroonia Heiti Talviku ja Betti Alveri luules“ (2009), mis on tõenäoliselt kõige põhjalikum eestikeelne uurimus luule irooniast. Iroonia on võte, kus öeldakse üht, aga mõeldakse vastupidist. See toimib põhineb vastandlike elementide kokkutoomisel: ühes lausungis väljendatakse korragamitmed tähendusi. Irooniaga seon Mihhail Bahtini karnevali mõiste, mida ta kasutab raamatus „François Rabelais' looming ja keskaja ning renessansi rahvakultuur“. Bahtinilik karneval on ruum, kus kohtuvad eri seisuste esindajad ja kus kaotatakse võimusuhted, see võimaldab ühendada analüüsis iroonia ja poliitilisuse.

Bakalaureusetöö koosneb kahest peatükist. Esimeses peatükis tutvustan töö teoreetilisi aluseid, selle esimeses alapeatükis Jacques Rancière'i poliitika, tajutava jaotuskorra ja *police*'i mõisteid. Samuti luule ja kunsti poliitilist toimet. Teises alapeatükis tutvustan irooniat ja Bahtini karnevali. Teooriaosa viimases alapeatükis annan ülevaate Elo Viidingu luule retseptsioonist.

Teises peatükis analüüsin Elo Viidingu luulet. Peatükk on jaotatud neljaks alapeatükiks, mis käsitlevad järgmisi teemasid: sümboolse korra kriitika, karneval ja avalik ruum, feminism ning maskid.

1. Iroonia ja poliitilises luules

Järgnevalt annan ülevaate irooniast ja poliitilisusest luules. Luulet käsitlen põhinedes Hasso Krulli esseele „Mis on luule?“ ning Juri Lotmanile. Annan ülevaate, kuidas on luule ja poliitika suhteid varasemalt käsitletud ning kuidas mõistan siin töös poliitikat. Seostan omavahel Mihhail Bahtini karnevali ja iroonia. Viimases alapeatükis teen ülevaate Elo Viidingu retseptioonist.

1.1. Luule ja poliitilises

Hasso Krull ütleb, et luuletus on kingitus. Luule pole seega kergesti kaubastatav, kingitus loob kogukonda, seda peabki kasutama, jagama, andma, selle võim kasvab levides. (Krull 2011: 88) Luule trotsib kapitalistlikke põhimõtteid või vähemalt avaldub selle potentsiaal seda teha, kui luuletus muutub kollektiivseks teadmiseks. Krull ütleb ka, et luuletuse tähendus on alati ennustamatu ning luule peidab endas revolutsioonilist jõudu. (samas 89-94) Luule võime mängida tähenduse ja vormiga on selle revolutsioonilise jõu tuum.

Luulel on Krulli sõnul kolm telge: keel, hääl ja väärtus (Krull 2011: 97). Väärtus on poliitilisusega kõige lähemalt seotud ning tähendab seda, et iga luuletus kannab endas teadvustatud või teadvustamata väärtusi. Luuletaja ise jääb luuletusest alati teatavasse kaugusse, aga tema väärtused siiski avalduvad selles, samas ei tohi neid väärtusi Krulli sõnul peale suruda, luules peaks valitsema sunduseta poliitika (Krull 2011: 99). Sundusega poliitika on omane näiteks propagandale. Ehkki luuletaja kirjutab luuletusse alati oma väärtushinnanguid sisse, jääb lugejale ruumi otsustamiseks, kuidas neid väärtusi vastu võtta. Selle tagab luuletuse vormi ja sisu mitmetähenduslik ja tõlgendusrohke seos, mida võib lisaks paljule muule saavutada näiteks irooniaga.

Vormi all mõistan siin töös lisaks stiilile ja keelele poeetiliste kujundite võttestikku. Toetun Juri Lotmanile, kes kirjeldab vormi sisuga lahutamatu seotud olevana. Lotmani järgi tekib kunstilise teksti esteetiline efekt siis, kui vorm hakkab toimima kui sisu ja sisu kui vorm, kuigi Lotmani metakeeles on need vastavalt kood ja teade (Lotman 2010: 143). Poeetiline tekst on küll kirjutatud loomulikus keeles ja seda tuleb vastu võtta loomuliku keele seaduste järgi, ent samas on luuletekst loomulike keele seadustega tähenduslikul määral ka vastuolus,

mis annabki võimaluse vormi ja sisu segunemisele (samas 144). Kuna luule kasutab keelt intensiivselt ja rõhutatult, siis ongi keel ühtlasi sisu edastamise vahend ja luuletuse sisu ise.

Üldiselt nimetatakse poliitiliseks seda kunsti, mis tegeleb mingil moel rõhututele hääle andmisega, selle teemadeks on näiteks sõda, vägivald, võimu ärakasutamine. Niisiis ei tähenda poliitilisus ainult päevapoliitilisi sõnumeid. Samas on kunsti poliitilisuse üle palju väideldud: ühelt poolt on levinud poliitika ja kunsti vahelise seose eitamine, kuna kunst peaks ajatumate teemadega ning asub väljaspool päevapoliitikat. Teisalt on iga kunstnik oma aja poliitika produkt ning see väljendub teadlikult või teadvustamata ikka tema loomingus. (Hallberg, Cavanagh, Lorman 2012: 1079) Propagandakirjandust ja n-ö "kunst kunsti pärast"-luulet võib tõesti tajuda erinevalt – nende suhe poliitilisusega on erinev. Luulele on siiski omistatud võimet kujutada teistsugust maailma ning muuta sellega lugejate taju (samas). Mingi teose poliitilisena tajumine sõltub paljus ka ümbritsevast kontekstist, nii oli 20. sajandil Lääne-Euroopas lõhe poliitika ja kirjanduse vahel midagi iseenesestmõistetavat, kuid Ida-Euroopa totalitaarse võimuga riikides oli see suhe teistsugune (samas). Ühiskonnas, kus inimeste põhiõigused on rikutud või ära võetud, on algupärane kunst palju tugevamalt poliitiline, sest juba individuaalse hääle kehtestamine on poliitiline akt. Poliitilisuse rõhutatud kõrvalejätmine kunstis, nii kunstnike kui kunsti kogejate poolt, on seega teataval määral privileeg, mille annab paradoksaalsel kombel just valitsev poliitiline olukord.

Poliitilisest kunstist räägitakse sageli ühiskonnakriitilise kunsti puhul, Jacques Rancière mõistab poliitilist kunsti aga laiemalt ning tõdeb, et säärane kunst, mis juhib tähelepanu valitsemise märkidele või naeruvääristab võimul olevat, varjab ise oma osalust süsteemis, mida kritiseerib. See, miks me peame mingit kunsti poliitiliseks, põhineb samuti varasemalt kehtestatud reeglitel. Nii on Rancière'i järgi poliitilisena tajutud kunst näidanud hoiatusena valesid käitumismudeleid ning olnud seega eelkõige pedagoogiline. Selline mimeesil põhinev kriitika ei ole tema arvates kunstis aga päriselt toiminud, mistõttu on representatsiooni asemel üritatud kunstiga ühiskonda tungida ja seda otsesemalt mõjutada. (Rancière 2017: 136-140) Tasub ka tähele panna, et elu ja kunsti piiride hägustamine on küll aktuaalne tegevuskunstis, ent oluliselt keerulisem kirjanduses, kus teksti võimalused maailma reaalseks ja füüsiliseks muutmiseks on piiratud.

Rancière'i järgi on poliitika igasugune tegevus, mis kujundab ümber seda, kuidas sotsiaalsena käsitletavaid objekte mingisse tajutavasse raamistusse paigutatakse (2017: 144). Poliitiline kunst on seega kunst, mis muudab seda, kuidas inimesed tajuvad normi. Esteetika

poliitika ongi inimeste tajudes uute seoste ja afektide esilekutsumine (samas 149). Kunsti poliitilisust ei määra niivõrd mitte temaatika, vaid just vormi uuenduslikkus.

Tajutava jaotuskord on tajutava reaalsuse osade omavaheline paiknemine, mis hõlmab nii reaalsuse keskseid, aga ka kõrvalisemaid alasid (Rancière 2014: 144). Tegemist on seega sellega, kuidas me maailma tajume ning ei tähenda vaid mingisuguse institutsionaalse võimu kehtestatud korda, vaid ka sellest sõltumatut korda. Dissensus on tajurežiimide konflikt, mille kaudu tegutseb poliitika ning mis kujundab seda jaotuskorda ümber (samas). Esteetiline kogemus võib samuti olla olemuselt dissensuslik (samas), mis tähendab, et kunsti ja poliitika toimimisviisis on üsna palju sarnast. Poliitika vastandub *police*'ile, mis ongi Rancière'i filosoofias kord, mis jaotab avalikku ja privaatset ning mida enamasti tajutakse „loomuliku“ korrana (samas). Siinses töös ei kasuta ma sõna 'politsei' rancière'ilikus tähenduses, kuid arusaam poliitikast, kui tegevusest, mis muudab või sekkub korda, on siiski oluline.

Liikudes konkreetsemalt kirjanduse poliitika juurde, jõuab Rancière mõtteni, et kirjandus on ajalooliselt tegelenud tihti nendega, kes ei peaks lugema (2004: 6). See võib tähendada, et teos tegeleb sisuliselt lugemise erinevate ohtudega – nagu don Quijote, kes läheb rüütliromaanide lugemise järel hulluks – kuid selle vastuoluga seisab vastamisi ka poliitiline kirjandus. Kirjandusteos, mis soovib panna lugejat kahtlema teda ümbritsevas korras ning seega iseenda tõdedes ja väärtustes, tekitab lugejas vastumeelsust, trotsi. Provokatsiooni eesmärk aga ongi tihtipeale põhjustada ebamugavust, mis annaks tõuke ühiskonna ümbermõtestamiseks. Poliitiline kirjandus on seega suunatud inimestele, kes seda justkui ei peaks lugema, kes tunnevad end selle poolt rünnatuna, sest nad on sunnitud oma maailmapildis kahtlema, samas kui lugeja kelle jaoks tekst sümboolsesse korda kuidagi ei tungi, ei pruugi mõnda teost üldse poliitilisena tajuda.

Kirjanduse poliitika kannab Rancière'i sõnul endas vastuolu, mida kirjandus saab lahendada enese allasurumisega (Rancière 2004: 21). Alla surumine tähendab teatavat loomuse eitamist, kirjandus, mis justkui sünnib vaid lugeja peas lugemise käigus, peab sellesse suhtesse tooma ka ühiskonna. Iseenesest pole tegu muidugi võimatu või uue ülesandega, kirjandus saab küll otseselt mõjutada ühte inimest, kuid kuna lugejaid kipub olema rohkem kui üks, on selle võimalik mõju enamasti siiski laiem. Tajutava jaotuskorda tungimine toimubki kujuteldaval tasandil, mis on kirjanduse pärusmaa. Luule loob ruumi, mis on muust maailmast ja selle võimustruktuuridest eraldi ning annab seetõttu vabaduse, võimaluse, et

luuletajad, tsiteerides Elo Viidingut, "võtaksid ette seaduse selgrootülid" (2002: 34), sest seadus, mis siin esineb sümboolse korra tähenduses, on kirjaliku tekstiga samal tasemel. Nii toimubki dissensus, mis on ühine kunstile ja poliitikale.

Nüüdisluulel on suhteliselt vähe lugejaid, tegemist ei ole populaarkirjandusega. Vähesel levikuga tekstil on raske leida laia kõlapinda, ning ehkki luuletusele tüüpiliselt omane lühidus võiks võimaldada meeldejätmist ja kiiremat levikut kui näiteks romaanivorm, siis peab nüüdisaegne eesti luuletaja enamasti arvestama sellega, et ta looming jõuab vähesteni. See positsioon pole Eestis aga alati selline olnud, nõukogude ajal loeti oluliselt rohkem ning see lugemine võis olla rõhutatult poliitiline: otsiti ridade vahele peidetud võimuvastaseid sõnumeid. Väiksemates kultuurides võib kunstidel mingitel ajaperioodidel olla rohkem võimalusi reaalpoliitikat mõjutada, näiteks aktiivselt rahvusidentiteeti kujundades (Dasenbrock 2003: 56). Päevapoliitikasse aktiivselt sekkumine on mõjukas poliitiliselt keerulistel aegadel, ent tajutaval rahuajal on kunst enamasti sekkumisest kaugel.

Rancière'i kunsti poliitika teooriat kritiseerides on kunstiteadlane ja -kriitik Hal Foster öelnud, et kunsti võime tajutava jaotuskorda muuta on kaasaegse kunsti puhul väike, mistõttu on Rancière'i ideed suuresti soovmõtlemine (Foster 2013). Keeruline kunst ei jõua laia publikuni, popkultuuri võime masse mõjutada on potentsiaalselt suurem, kuid see kipub korda kinnistama. Tema kriitikale vastu kirjutab Maarja Kangro, et Rancière annab lootust, et kunstil võib siiski olla poliitilist kaalu, mis on juba iseenesest värskendav (Kangro 2017: 213). Rancière'i arusaam esteetika poliitika näitabki, et kunstil on potentsiaal maailma muuta.

1.2. Iroonia ja Bahtin

Iroonia klassikaline definitsioon on Vana-Rooma retoorik Quintilianuse järgi: „öelda üht, kuid pidada silmas vastupidist“ (Hallberg, Cavanagh, Lorman 2012: 731). Katrin Puik kirjutab oma doktoritöös „Iroonia Heiti Talviku ja Betti Alveri luules“ aga, et see on liiga kitsas, et kõiki iroonia liike ära seletada (Puik 2009: 15). Iroonia on tähenduselt ambivalentne, mis annabki irooniale elujõu. Puik jaotab iroonia kaheks: verbaalseks ja olukorrairooniaks. Esimene on keelekasutusvõtte, retooriline iroonia, mis on kõige lähemal iroonia klassikalisele definitsioonile. Teine viitab maailmakorraldusele ja asjade seisule ning ei sõltu otseselt subjektist. (samal 16) Olukorrairoonia puhul seisneb iroonia asjade seisus, verbaalse iroonia puhul konkreetsetes lausungis. Iroonia põhineb vastanditel, mis paiknevad

sama tähenduskaala erinevates otstes (samas 33-34). See tähendab, et iroonilise lausungi mitu tähendust ei ole juba eos üksteist välistavad, vaid on omavahel seotud. Tähenduste üheaegne eksisteerimine tähendab, et iroonia on alati mitmetimõistetav ja -tõlgendatav ning sõltub tugevalt kontekstist.

Ambivalentsus, mis on iroonia üks põhiomadusi, on oluline ka Mihhail Bahtini karnevali juures. Bahtin kirjutab François Rabelais'ist rahvakultuuri kontekstis. Rabelais' on tema sõnul üks demokraatlikumaid autoreid maailma kirjandusloos (Bahtin 2017: 8) ning põhinedes Rabelais'le arendab ta välja idee karnevalikultuurist. Siinkohal on kohane tagasi pöörduda Rancièrè'i juurde, kelle jaoks demokraatia on poliitika eeldus (Rancièrè 2017: 29). Rahvalikkus ja demokraatlikkus on avaliku ruumi nähtused, kohtades, kus inimesed paiknevad koos, muutuvad piirid seisuste vahel paratamatult poorsemaks. Kirjanduses võib avalike ruumide kujutamisel tihti ollagi ühiskonnakriitiline eesmärk, mida tehes luuakse bahtinilikule karnevalile sarnane olukord.

Karneval on naerulise algega tava, see erineb kiriklikest ja riiklikest tavadest ning loob nendevälise maailma (Bahtin 2017: 13). Karneval on ebainstitutsionaalne, see eksisteerib väljaspool korda ja on nii ka rancièrè'iliku politsei vastane tava või seisund. Karneval ei ole ruumiliselt piiratud, see hõlmab kogu maailma. Tegemist on põhimõtteliselt üldrahvaliku tavaga, mis kaotab hierarhiad, tuues erinevate hierarhiate esindajad kokku ning loob seega ruumi, kus kõik on võrdsed (Bahtin 2017: 15-19). Kui ametlikud pidupäevad kinnistavad valitsevat korda, siis karneval vabastab ajutiselt valitsevast tõest ning pöörab pilgu veel teostumatu tuleviku poole (samas 18). Karnevalinaer on pidupäevanaer, see on üldrahvalik, universaalne, ambivalentne ja käib ka naerjate enda kohta (Bahtin 2017: 21). Ambivalentsus aga seostub jällegi irooniaga ning keskendudes karnevalinaeru ja iroonia sarnasustele, võiks olla võimalik neid Elo Viidingu luulet analüüsides sünteesida.

Rahvaliku naeru kulgu kultuuris jälgides jõuab Bahtin romantismiajastu groteski juures tõdemuseni, et naeruline alge muutub seal, naer redutseerub ja võtab iroonia, huumori ja sarkasmi kuju (55). Ironias pole seega tema sõnul seda jõudu, mis on naeru rahvalikes vormides. Ironia on tõepoolest varjatud, peenem ning enamasti suhteliselt intellektuaalne, mis siiski ei pea ehk välistama rahvalikkust, vaid võib viidata rahva vajaduste muutumisele vastavalt ühiskonna muutumisele. Ironia naerulisus on raskemini tabatav, ent ei saa alahinnata selle sisemist jõudu. Keskkond võib küll redutseerida vaba naeru – nagu Eestis nõukogude ajal, mil valitseva võimu suhtes avalikult kriitiline olemine ja seega ka vabalt

selle üle naermine polnud võimalik. Iroonia pakkus oma tabamatuse ja mitmetähenduslikkusega vabadust, mida otse öeldes poleks olnud ning ilmselt pole meelevaldne oletada, et iroonia säärane tähendus on mingil määral kandunud ka eesti nüüdisluulesse. Iroonia ei allu korrale, sest pole hõlpsasti defineeritav ega piiritletav, sellele jääb alati teatav vabadus.

Bahtini jaoks on oluline ka maski kui ümberkehastumiste, muutuste motiiv, see on tugevalt mänguline ja lõbus (Bahtin 2017: 57). Maski mitmetähenduslikkus on siin töös seotud iroonia mitmetähenduslikkusega: seotud sellepärast, et maski kasutaja jääb ühtaegu endaks ja kehastub ümber, nagu irooniline lausung viitab korraga peidetud ja nähtavale tähendusele. Näiteks Elo Viidingu luules on maskid tegelastel, kes esindavad mingisuguseid ühiskonnagruppe või inимtüüpe.

1.3. Retseptsioon

Elo Viidingu luule retseptsioonis tuuakse palju välja selle sotsiaalsust, kuid isegi enam rõhutatakse sõltumatu ja intellektuaalse hääle kehtestamist. Kajar Pruul kirjutab raamatu „Varjatud ilus haigus“ järelsõnas, kus annab ülevaate 20. sajandi lõpu eesti luuletajatest, et Elo Veele (Viiding) on omane pöörata ümber võimu keel. Samuti kirjeldab ta Viidingu luulehäält võrreldes eesti naisluule traditsiooniga „mehelikuna“, mis tähendab karmust, kriitilisust ning ka feministlikku sõnavara. (Pruul 2000: 203) Anneli Mihkelev sekundeerib Pruulile ning rõhutab Viidingu luule jõulisust, selle viisi otse institutsioone rünnata. Mihkelev ütleb ka, et Viiding mõistab küll irooniat, kuid mitte nalja. (Mihkelev 2004)

Ilmselt kõige rohkem on Elo Viidingu luulest kirjutanud Jan Kaus, kõige pikem ja põhjalikum temapoolne käsitlus „Üks hääle“ ilmus 2004. aasta Vikerkaares ning ka hilisemates arvustustes viitab ta sellele korduvalt. Artiklis retsenseerib Kaus kogus „Teatud erandid“ ilmunud luuletust „Ühele häälele“, mille teemaks on Viidingu isa enesetapp, ning mis ongi enamike seda luulekogu käsitlevate arvustuste põhifookuses. Kaus vaidleb vastu Mihkelevile, kes näeb Viidingu luule põhifookusena sotsiaalsust ning leiab, et Viiding püüab sümboolsest korrast vabaneda ja tegeleb just reaalsega (Kaus 2004: 77). Üks Kausi arvustuste läbivaid väiteid ongi, et sotsiaalkriitika pole Viidingu luule eesmärk omaette, vaid vahend millegi muu saavutamiseks (Kaus 2014). Ühiskonnakriitilisust näeb ta seega vähemtähtsana kirjanduse suuremate või tõelisemate eesmärkide kõrval, kuigi see, mis on kirjanduse tõeline eesmärk, tema tekstidest samuti väga selgelt ei avaldu. Käesoleva töö üks

eesmärke on näidata, et ühiskonnakriitilisusele lähedal seisev poliitilisus võib kirjandusteoses avalduda keerukalt ning olla selle üks kõige olulisemaid fookuseid.

Alvar Loog on 2006. aasta Loomingus samuti kriitiline Viidingu luule ühiskondlikkuse suhtes, kuid erinevalt Kausist on tema arvustus läbivalt negatiivne. Loogi arvates on Viiding hakanud ennast luulekoguga „Selge jälg“ kordama, tema luule on muutunud otseütlevamaks ja mängulist iroonilisust on seal vähem (Loog 2006: 928-930). Samuti leiab Loog, et luule ei pruugi olla parim vahend, millega maailma muuta, milles ajada midagi kirjandusvälist, nagu Viiding tema sõnul püüab (samas 930). Loogi kriitikaga kõlab kokku Lauri Sommeri neli aastat hiljem kogule „Meie paremas maailmas“ kirjutatud arvustus. Sommerit häirib samuti see, et Viiding kipub ennast kordama, kuid tema arvates on Viidingu luule üldse liiga negatiivne, kriitiline, liiga absoluutne oma hoiakutes ja ilma igasuguse positiivse programmiga (Sommer 2010: 445). Sommer viitab oma arvustuses Viidingu luuletusele, mis on suunatud kirjanduskriitikutele (Viiding 2009: 43) ning paigutab end ise selle luuletuse kriitika objektiks (Sommer 2010: 446). Nõnda näib, et luuletus kirjanduskriitikust on mõjutanud viisi, kuidas sellest kirjutav kriitik end tajub, kuhu end kriitikaväljal paigutab. Nii Sommer kui Loog tunnistavad siiski, et Elo Viidingu stiil on hea ja täpne ning eriti Loog rõhutab, et Viidingu varasem luule on siiski väga hea.

Sveta Grigorjeva on Sirbis „Ellujäämisrežiimi“ arvustades positiivne, ta toob välja, et Viidingu luule ei karda mitte meeldida (Grigorjeva 2024). Erinevalt Sommerist leiab Grigorjeva Viidingu luulest positiivse programmi: seal on tema sõnul kutse dialoogile ning ka selle kriitilisus ja karm toon on juhitud empaatiast (samas). Grigojeva ka kõrvutab end luuletajana Viidinguga ning paigutab seega end Viidinguga samasse luuletraditsiooni (või hoopis Viidingu endaga samasse). Poliitilisus ja ühiskondlikkus on Grigorjeva jaoks luulele olulised omadused ning ta ei sea seda aspekti Viidingu luulest kuidagi kahtluse alla.

Elo Viidingu luule retseptsioonis tõstetakse esile sinse töö põhiteemasid: irooniat, ühiskondlikkust ning ka maskivahetust ja mängulisust laiemalt. Oluline on ka Viidingu kui naisluuletaja positsioon, mida ühest küljest määratletakse feministlikuna, teisalt „ebanaiselikuna“ ning selgelt eesti naiskirjanduse varasemast traditsioonist erinevana. Pole siiski ühtset arusaama sellest, mida poliitika Elo Viidingu luules teeb või millist poliitikat Viiding enda luules teeb.

2. Luuleanalüüs

Analüüsin järgnevalt Elo Viidingu luulekogusid „Esimene tahe“ (2002), „Teatud erandid“ (2003), „Selge jälg“ (2005), „Meie paremas maailmas“ (2009), „Nõelad“ (2013), „ainult ARMASTUSEST“ (2019) ja „Ellujäämisrežiim“ (2024). Olen kogudest välja valinud luuletused, mis representeerivad järgmisi fenomene Elo Viidingu luules: tajutava jaotuskorra kriitika, karneval ja avalik ruum, feministlik ironia ning maskid. Jaotan analüüsi nende temaatiliste punktide järgi, kuid see ei tähenda, et teemade vahel oleks luuletustes tugevad piirid, näiteks võib karnevalilikus luuletuses keskne olla feminism.

2.1. Tajutava jaotuskorra kriitika

Elo Viidingu luule kritiseerib läbivalt ja kõige sügavamalt sümboolset korda. Kõikide teemade juures – sotsiaalne ebavõrdsus, feminism, massikultuur – tegeleb see eelkõige struktuuridega, mis ühiskondlikku ebaõiglust taastoodavad. Sümboolne kord tähendab Viidingu luules midagi, mida hoiavad üleval päevapoliitika, meedia, massid ja käibetõed. See on miski, millesse ei süveneta, mis võetakse omaks ning mis on seetõttu seotud ka vaimse mandumisega. Seepärast on Viidingu kriitika sagedasteks objektideks kõik, mis ütleb, kuidas peab midagi tegema, kuidas peab miski olema.

Eriti oluline on Viidingule luule või laiemalt kunsti, loomingu vabadus. Tal on palju luuletusi, mille teemaks ongi luule ning selle piiramine kriitikute, kirjandusteadlaste või ühiskonna ootuste poolt. Näiteks „Korrektne luule“, mis loetleb omadusi, millele luule vastama peaks: „võitlusetu, ängitu, teadlik sõna ja sümboolse / maailma / naeruväärsusest, varuks teine tee, / mõõdutundlik dekoratiivkosmeetika – / see pealispind kujunditäpne“ (Viiding 2003: 83). See, kes neid tingimusi luulele seab, näibki olevat sümboolne kord. Kusjuures tegemist ei ole selgelt negatiivsete või muidu lihtsalt ühte kategooriasse paigutatavate omadustega, näiteks patsifistlik, humanistlik, hea on enamasti positiivsed omadused. Just sellega, et tegemist on nõudega, milline luule peab olema, muutub nende tähendus aga negatiivseks. Pealkiri „Korrektne luule“ on ironiline oksüümoron, luule, ega laiemalt kunsti, eesmärk ei ole olla korrektne, vaid just vaba igasugustest piirangutest ja normidest. Viidingu jaoks on luule ülim vabaduse väljendus, mis peab eelkõige olema aus ning tungima sügavale „suure teadmatus / teatud erandisse“ (samas). See, et luuletus räägib luulest, tähendab, et lugeja tähelepanu on teravdatult keskendunud just luulele kui

sellisele ja sellele, mida ta ise luulelt ootab ning mis nõudeid sellele seab. Positiivsete väärtuste kahtluse alla seadmine sunnib küsima näiteks seda, kas luule siis ei peakski ilus olema ning sedakaudu ehk mingeid väärtusi ümber hindama. Seega ongi tekkinud tajurežiimi konflikt, rancière'ilik poliitika. Sellised teemad avalduvad ka luuletustes: „Tuleb külastada kunstisündmusi“ („Teatud erandid“ lk 23), „Temaatiline luulekogumik“ („Esimene tahe“ lk 82), „Luulest“ („Esimene tahe“ lk 80).

Viiding kritiseerib ka otse võimuorganeid, valitsevat võimu, kes vangistab, piirab vabadust. Võimu esindavad näiteks poliitikud, ministrid, aga tihe on ka politsei kui piiramise täideviija kujund. Politsei võib olla otsese füüsilise vägivalla täideviija, aga ka laiemalt piirava korra esindaja, mis on lähedal Rancière'i politseilisele korrale, mis tegeleb korra pealesurumisega. Nii on kogus „ainult ARMASTUSEST“ luuletuses „Politsei armastab poeesiat“ politsei luulet tsenseeriv võim: „politsei võttis käsikirja / ja parandas autori nime, / ja muutis pealkirja ära – / läbi ei lugenud, see olnuks / lisatöö, / uurimine“ (Viiding 2019: 45). Taaskord on tegemist luuletusega, kus pealkiri ja teksti sisu on vastuolus, mis tekitab iroonilisuse: on selge, et politsei siiski ei armasta poeesiat, sest muidu ta seda ei tsenseeriks. Korda iseloomustab lisaks keelamisele ja piiramisele ka mõttelaiskus, luuletust läbi ei loetud, seda muutes täideti lihtsalt käsku.

Võim ei piira aga siiski mitte ainult luulet, vaid ka muid vabadusi. Näiteks luuletuses „Puhta õhu minister“ keelatakse baarides suitsetamine, et riigil oleks rohkem teovõimelisi orje. Poliitikud teevad küll näo, et see on inimeste tervise huvides, kuid nende tegelik huvi on siiski kontrolli saavutamise: „valvates kaaskodanikke / kontroll teise naudingu üle säilib“ (Viiding 2003: 62). Viidingu poliitilisuse juures pole niivõrd oluline mitte üldine kasu, – sest avalikes kohtades suitsetamise keelamine on rahva tervisele siiski kasulik – vaid põhimõtted, mille pärast midagi tehakse ning teiste naudingut kontrollida on Viidingu luuletuste väärtustes vale. Majandust võrdleb Viiding orjandusega, mis on tugevalt kapitalismikriitiline kujund ning viitab sellele, et kapitalistlik süsteem on samasugune rõhuja nagu teisedki võimuorganid. Sarnane luuletus on ka „Usalda teadust!“ („Ellujäämisrežiim“ lk 43).

Korda tuleb Viidingu luules tungida, seda muuta ja murda. Viidingu tekstides on isegi teatav iha piiride ületamise ja korra lõhkumise järele, nagu luuletuses „Psühhopaat“: „Tahtsin et sa pimedas pargis võtaksid ette seaduse selgrootülid / tahtsin et sa lõikaksid lõhki segaduse ja seoksid sõlmed“ (Viiding 2002: 34). „Seaduse selgrootülide“ ettevõtmine ongi tabav metafoor tajutava jaotuskorda tungimisele, see viitab sügavale muutusele võimu struktuuris.

Seaduse lammutamise eesmärk on lõhkuda segadus ning siduda siis sõlmed, ilmselt siduda paremini, kui oli varem. Luuletuses tungitakse korda siiski pigem väiksemate normide lõhkumisega: „tahtsin et sa nihutaksid seda raamatut köögilaua“ (samas), kuid on ka vägivaldsemaid soove: „jälitaksid jälitaksid mind ukseni mis on lukus“ (samas). Kõik read algavad refrääniliku fraasiga „tahtsin et“, mis mõjub sõnumise lausumisena ning ka alateadlike soovide väljendamisena. Kord, mis normeerib inimeste käitumist liiga rangelt, tekitab iha seda murda. Psühhopaat ei pruugi seetõttu olla mitte ainult see, kelle poole poeetiline mina pöördub ning kes peaks piire ületavaid tegusid korda saatma, vaid poeetiline mina ise, kes tunneb vajadust neid piire ületada.

2.2. Karneval ja avalik ruum

Avalik ruum on Elo Viidingu luules tihti karnevaliruumi positsioonil. Seal on alati olemas võimalus kohtuda eri sotsiaalsetesse klassidesse kuuluvate inimestega ning võtta endale sotsiaalseid rolle, kuidagi esineda. Nii on luuletuses „Tallinna äng“ Tallinna tänaval kristallipoe ees kodutud, kes on seal rikaste turistide ruumis – rikkus ja vaesus kohtuvad oma eri äärmustes (Viiding 2013: 50). Linnakeskkonnas peavad inimesed võtma endale erinevaid rolle, nagu autojuht, kes inimesele teed andes võtab endale päästja rolli, mis on taaskord irooniline ning viitab pigem liikluskultuuri julmusele („Liikluskultuur“, kogus „Selge jälg“ lk 19). Jagatavaks ruumiks Viidingu tekstides on ka ühistransport. Näiteks luuletuses "Väsinud naine bussis" („Esimene tahe“ lk 12) võrdlevad kaasreisijad üksteist: taaskord kasutatakse võtet tuua ühte teksti kokku erinevatelt positsioonidelt inimesed. Nendevahelisi erinevuseid ei kustutata, neile juhitakse tähelepanu, ent samas jagavad nad üht võrdsustavat ruumi.. Lisaks on siin taas oluline just naise roll ühiskonnas, sest võrdlejaks on just naine ning võrdlusobjektiks välimus.

Luulekogus „Ellujäämisrežiim“ (2024) on luuletus "Kropotkini anarhism tugitoolis", mis kasutab üsna selgestimõistetavalt ja varjamatult irooniat. See iroonia avaldub vastanduses privilegeeritud kõrgklassi performatiivse maailmapäästmise ja päris vaesuse vahel, põimides need irooniliselt ambivalentseks terviklooks. Luuletuses on isikustatud eesti kultuur ja kirjandus, kes ärkavad "Telliskivi tänavas / ja ronivad Kropotkini sülle / Dr. Martensi saabastes / nosides veganvõikut, skrollides instas" (Viiding 10). Kultuur ja kirjandus on siin üsna selgelt muutunud ühe põlvkonna esindajateks, kes tegelevad pealegi tarbimisega, mis toob nad kõrgete väärtuste positsioonilt alla justkui labasemate tegevuste juurde. Samuti ei

püsi kirjandus ja kultuur isiksustatuna terve luuletuse vältel, nad muutuvad hiljem „tähelasteks“ ja „waldorfpõnnideks“, kes võtavad ühest küljest kultuuri ja kirjanduse rollid üle, ent teisalt on tegemist nendega, kes ise kultuuri ja kirjandusega tegelevad. Need, kes justkui näiliselt huvituvad kultuurist, kirjandusest ja ka anarhismist, väljendavad seda tarbimise kaudu ning kuigi Kropotkin „tahab neile rääkida elust / väljaspool ETV kirjandussaadet / ja *lingvistilist metsa*“ (samas), ei huvita see neid. Kirjandust ja kultuuri esindavad tooted, brändid, kuid nende väärtus on nii tugevalt sümboolne, et side päris maailmaga on katkenud.

Päris maailm avaldub vastuolulisel kombel muinasjutulise interteksti kaudu: „Kui sa vanaema alla neelasid, näita siis tema varbaidki! / Tee suu lahti, näita meile natsa seda päris inimest“ (Viiding 2024: 10). Kropotkin muundub „Punamütsikese“ hundiks, kuid oluline pole niivõrd tema kui paha tegelase teod, vaid vanaema kui ohvri roll. Ta on „paljasjalgne ohver, rumal vanamutt“, kes on ise süüdi selles, et ta alla neelati ning kellest on saanud *vaatlusobjekt*. Muinasjututasand ja vanaema on justkui lihtsad, algelised ning vastanduvad kultuurile ja kirjandusele, mis peaksid olema kõrgelt arenenud, kuid mida esindavad pigem performatiivne kultuursus ja aktivism.

Kultuuri ja kirjanduse sel määral madalale toomine on vägagi karnevalilik, neist saavad justkui tegelased, kes liiguvad ringi karnevalilikus reaalsuses: ärkavad Telliskivis, ronivad siis hoopis Kropotkinile, anarhismi metonüümile, sülle. Kõrge ja madal kohtuvad ka keeles, kõnekeelsed väljendid nagu „natsa“, „insta“, „skrollima“, on kõrvuti kõrgemate registritega, tihedamate lausetega, näiteks: „aga nemad küsivad, need vahvad tähelapsed, klapid peas“ (Viiding 2024: 10). Karnevalilikkus on seega nii keeles kui sisus ning selle eesmärk on Rancière'ilik tajutava jaotuskorra muutmine. See, mida peetakse õigeks ja heaks, on seatud kahtluse alla, kuid samas laseb luuletus küsida: mis on kirjandus ja kultuur tegelikult, kui jätta kõrvale märgid, mis neid tavaliselt tähistavad? Seal on kapitalismi, aga ka näiteks rohepesukriitikat (veganvõiku). Tekst ei näi kritiseerivat anarhismi kui sellist ning ka Kropotkin, kes küll kugistas vanaema alla, püüab siiski päris elust rääkida. Kriitika objekt on maailmavaade, millest on saanud bränd. Maailmapäästmine on privileeeritute võimalus, neil, kes alla kugistatakse, pole teadmisi ega keelt, et oma olukorda mõtestada.

Karnevalilikkus avaldub ka luuletuses „Eraelu erakordne tähtsus“, luulekogust „Teatud erandid“ (2003). Seal kohtuvad kehaosad ja ühiskondlikud elemendid, mis jällegi isiksustatuna tulevad tegelastele vastu: „Mees läheb tööle. Vastu tulevad rinnad, kõht, /

vaimne tervis, sääred, tuharad, sõjakurjategijate / ülesostja, perekeskuse uued perspektiivid, / kõht. / Naine läheb tööle. Vastu tulevad / kõht, sääred, kõht, rinnad, tuharad, erapooletus, / sääred.“ (Viiding 2003: 16) tegevuse saab paigutada avalikku ruumi, kehaosad ja muu tulevad vastu tänaval või kusagil väljas (teel tööle), avalikus ruumis teiste ühiskondlike nähtustega kõrvuti asetades kehtestatakse tekstis ka kehaosad ühiskondlike nähtustena. „Muud“ on näiliselt arbitraarsed: sõjakurjategijate ülesostjal, erapooletusel, pööblil, ühe teraga mõõgal, intellektuaali rollil ühiskonnas pole omavahel justkui mingite seost, neid näib ühendavat vaid laiemalt ühiskondlikku temaatikasse kuulumine. Samas on tähenduslik, et tekstis on justkui vastandpooltena mees ja naine, kusjuures luuletus algab mehena ehk mehe pilk kehtestatakse esimesena. Mõned erinevused mehele ja naisele vastu tulevate objektide puhul on seega ilmselt tähenduslikud – nii tulevad mehel esmalt vastu rinnad, naisele muud kehaosad. Tegemist pole ka juhuslikepärissuvaliste kehaosadega: tuharad, sääred, rinnad on enamasti just naiste puhul seksualiseeritud. Luuletuses on seega kesksel kohal objektistamine.

Säärane tükkideks võtmine on osalt dehumaniseeriv, inimesed on asendatud kehaosadega, kuid samas on nende kehaosadega samale positsioonile paigutatud ka muud asjad ja kehaosad on isikustatud (nad tulevad vastu), mis teeb asja keerulisemaks. Kehadest on saanud samuti ühiskondlikud objektid, ei nähta enam inimest, vaid mingisugust osa temast.

Luuletus lõpeb surmaga, õigemini haudaminekuga. Ka hauas tulevad mehele ja naisele vastu kehaosad ja muu, kuid seda juba küsitavamalt ja ebaselgemalt: „tuharad (?), rinnad (?), priimula (?), sääred (?), kõht (?), 2 vakla, politseinik (?), kõht“ (Viiding 2003: 16). Surm muudab ühiskondliku korra säilimise küll ebakindlaks, ühiskondlikud nähtused on suuremalt jaolt asendunud loodusnähtustega: vaglad, priimulad, okas, kuid mitte olematuks, ka hauas jäävad kehad ühiskondlikeks objektideks, kes kohtuvad seal näiteks politseinikuga. Naise haudaminekul tuleb esimesena vastu mees, mis viib fookuse jälle just naisekeha objektistamisele mehe pilgu poolt. Surm ja elu on koos ka Bahtini karnevalis, kus neid ühendatakse groteskselt, kuid elujõuliselt. Viidingu kehaosad pole küll nii tugevalt materiaal-kehalised kui on puhtalt bahtinilikus karnevalis, need on tugevamalt seotud ühiskonnaga ja ei suuda täielikult karnevali siseneda. Intellektuaalne ironia paistab seega tekitavat suurema distantssi, mistõttu pole karneval nii vabastav. Samas paiknevad needki lõpuks ikkagi füüsilises reaalsuses ning ei pääse seetõttu ka päriselt oma kehalisusest. Luuletuse lõpp: „Hauast, oma sügavusest, tulevad tuharad, rinnad, / sääred, kõht (ajakirja

„Monument toimetajad), / lähevad hetkeks hingusele“ (samal 17) annab lootust, et ehk saavad kehad ka ühiskondlike objektidena surma järel vähemalt hetkeks siiski puhata.

2.3. Feministlik iroonia

Naise positsioon ühiskonnas on Elo Viidingu luules läbiv teema. Nagu luuletuses „Feministlik luuletus“, kritiseerib Viiding teisteski tekstides patriarhaalset süsteemi, mis allutab naise, näeb nende põhirollina emadust ning sunnib neid end teatud kindlal moel ja määral esitlema ja väljendama. See saab alguse juba lapsepõlvest ja kasvatuses, nagu luuletuses „Tüdrukute mänguasjad“: „Emad sünnitavad tütreid, / lükkavad nad peeglite ette, / et nad saaksid veel ilusamaks / ja muutuksid veel saledamaks“ (Viiding 2019: 13). Võimustruktuure taastoodavad ka emad, kes on luuletuses poiste juures, andes neile rohkem hoolt. Viidingu teksti kriitika emaduse pihta ongi osalt sellega seotud, kuid laiemalt on kriitika objektid emaduse mütologiseerimine ja idealiseerimine valitseva korra poolt. Sarnane on luulekogu „ainult ARMASTUSEST“ üks põhiteemasid: armastus ja muu ilus on ühiskonnas liigse reglementeerimise tõttu labastatud.

Luulekogus „Esimene tahe“ avaldatud „Feministlik luuletus“ (Viiding 2002: 50) on osa tsüklist „Vana diiva“. Kogu tsükli kasutatakse läbivalt hollywoodiliku kuulsusega seotud kujundeid, inglise keelt, popkultuuriteematikat ning vägivallakujundeid. Tsükli põhiteema on see, kuidas ühiskond näeb naise väärtust tema nooruses ja kehas, ning sellesama nooruse kaubastamine kapitalistliku ja patriarhaalse ühiskonna poolt. Tajutava jaotuskorras on ühiskonnale vastuvõetavalt käituvad naised hierarhias kõrgemal positsioonil, luuletsükkel tegeleb selle positsiooni kaotamisega. Nende teemadega tegeleb ka „Feministlik luuletus“, mis kasutab samu elemente, mida teisedki tekstid tsükli.

Luuletuse poeetikas torkavad silma pikad read ning loetelud: „Kristlik maailmavaade, armastus, halastus, andustus, / tantsivad oma hea mälu rütmis“ (Viiding 2002: 50). Üles on loetletud suuri väärtusi kandvad sõnad, kuid need on pandud tantsima, mis neid kõrgustest alla toob ning mis seega reedab ka iroonilise suhtumise neisse väärtustesse. Tiheda loetelu mõju on rõhuv, see on tähendusest laetud. Pikad read jätkuvad ka edasises tekstis ning neis tekib teatav narratiiv, mis on samuti tihe ja täis vägivalla ja muu negatiivse kujundeid. Pikkadest ridadest tekkinud rõhuvus peegeldab naise positsiooni ühiskonnas. Teksti vorm peegeldab seega sisu, annab edasi sarnast mõju, see rõhub nagu patriarhaatki.

Iroonia avaldub luuletuses juba pealkirjas, mis ütleb justkui väga selgelt, millega on tegu: feministliku luuletusega. Pealkirja lihtsus põrkab aga vastuolulisel moel kokku luuletuse tiheda tekstiga ja selle esimeste ridade süngusega: “Aeg on küps, peeglid on puhtad / ja vannitoast välja lohistatud laibad” (Viiding 2002: 50). Pealkiri on seega eneseirooniline, feminism on näiliselt lihtne, kuid luuletus oma keerukuses näitab, et tegelikult on lihtsa pealispinna all keerulised sotsiaalsed struktuurid. Retseptioonis on Viidingut ennast feministliku autorina käsitletud, mis võib anda ühe võtme pealkirja ja luuletuse suhte mõistmiseks: see on teataval määral vastus massimeedialikele feminismi lihtsustavatele arusaamadele, luuletus näitab, et feminism pole vaid teatav keelekasutus või hoiak, see tegeleb reaalse rõhumisega. Luuletuse ironia objekt jääb küll ambivalentseks, kuid pealkirjas esinev eneseiroonia feministlikku sõnumit siiski ei tühista.

Luuletuses on poeetiline mina, pöördutakse ka teie poole ning räägitakse temast. Samas ei püsi need asesõnad samade isikute tähistajana, vaid nende osutus muutub. Nii pöördutakse luuletuse algusosas teise isiku poole: “Te olete naine / Saate asjadest teistmoodi aru” (Viiding 2002: 50). Ühest küljest on tegemist verbaalse ironiaga, lausungiga mõeldakse midagi muud kui öeldakse, kuid lausuja ei pruugi olla see, kes seda mõtleb. Seega näib, et ironia objekt on siin tegelikult lausuja, kelle käibetõena kõlav fraas on ebakõlas luuletuse esimeste ridade sünguse, laipade ja mõrvatutega. See tähendab, et tegemist on üheaegselt verbaalse ja olukorraiironiaga. Kohe seejärel hakkab "teie" asemel naist tähistama asesõna "tema": „Ta ei olnud uhke, tundis ängistust ja ainult teda vaadatigi, / sest tal on kitsad puusad ja ta ei rasestu tihti“ (samas). Positsioonide ning subjekti ja objekti muutumine ongi tajutava jaotuskorda tungimine. Naine on patriarhaalses ühiskonnas teine, nagu ka luuletuse alguses on ta keegi, kes saab „asjadest teistmoodi aru“, kuid see positsioon seatakse tekstis kahtluse alla ning lõpuks jõutakse faasi, kus „Sotsiaalsed sidemed nagu teie käed ja jalad / õgivad ise ennast“ (samas 51). Sotsiaalsed sidemed, mis on luuletuses olnud piiravas rollis, osutuvad millekski, mis ei suuda ka iseennast ülal hoida.

Naise keha väärtustatakse patriarhaalses süsteemis selle reproduktiivsuse järgi, kuid samas on kehaga seonduv tihti tabu. Nii kritiseerib luuletus „Bioloogiline kell“ üheaegselt sedasama viljakuse ülimalt väärtustamist ning korda, mis sunnib ebamugavuse, valu ja kannatuse maha vaikima: „Patriarhaat ülistas üksnes esimest kuutsükli, / sättis bioloogilise kella nii, et kõik, kes osutusid ahvideks, / pidid hakkama räägelt kannatama. / Ja kannatamine meeldiski kõigile“ (Viiding 2005: 27). Toodud näidetes on ironia suunatud selgelt patriarhaalse ühiskonna vastu ning ei ole enam nii ambivalentne, kui „Feministlikus

luuletuses“. Näib olevat üldine tendents, et Elo Viidingu hilisemas luules muutub iroonia lihtsamaks, selle objekt kergemini tajutavaks.

2.4. Maskid

Luulekogu „Meie paremas maailmas“ algab tsükliga „Üksteist üksindust“, kus kõnelevad üksteist tegelast: Marlene Viimsist, Gerly Sauelt, Kristiina Tartust, Kristi Paidest, Anu Rakverest, Lea Jõgevalt, Helen Kahalast, Agnes Tallinnast, Reini neid, Maret Õismäelt ja Maarja maailmast (Viiding 2009: 7-22). Iga luuletus on üles ehitatud ühe tegelase monoloogina, erandiks tsükli viimane tekst „Maarja, maailmast“, kus poeetiline mina on ambivalentsem. Lüüriliste minade jutust tuleb välja nende maailmavaade, mis avaldub nii räägitava sisus kui stiilis, samas tungivad nende juttu ka teised hääled, mis tekstid vähemal või suuremal määral üle võtavad. Nii algab luuletus „Kristiina, Tartust“ reaga „Loen feministlikku teooriat“ (Viiding 2009: 10) ning kogu tekstis on nii kohal teine, feministliku teooria, hääl, mis lüürilise mina häälega seguneb. Teisteski luuletustes näevad või kuulevad jutustajad kedagi teist, kes nende maailma tungivad, neid kuidagi käsivad, suunavad, segavad.

Võõra hääle sissetung avaldub tegelaste kõnes impitsiitsemal kujul samuti. Esitav jutt on mingi maailmavaate kajastus, esitatakse massikultuuri stampväljendeid, mis tegelaste tõelise maailmaga ei kattu. Nii lausub Gerly Sauelt: „Kui sa näed midagi siin maailmas, mis / ei vasta tõele või mida sina saad muuta, / tuleb reageerida. Tuleb reageerida kohe!“ (Viiding 2009: 9). „Tõde“ on poeetilise mina jaoks aga brändi Sothys paremus Diori ees, mistõttu muutub „tõde“ luuletuses millekski tühiseks, sisutuks. Soov reageerida millelegi, mis ei vasta tõele, on lihtsalt stampväljendi kordamine. Nad esitavad oma lausungites sümbolset korda, mitte ilmingimata oma individuaalseid mõtteid, kuna brändikultuur on nende keele üle võtnud. Iroonia avaldub siin lausungi sõnumi ja tegelaste reaalse olukorra dihhotoomias. Luuletuses „Lea, Jõgevalt“ tekib see vastuolu murdmise ja murtuse vahel: „Tean, peab olema murdja tung ses maailmas tahta ja olla /.../ muretus vaimus, mis murtud küll tuhat korda?“ (samas 14). Kui maailmas elamiseks peab olema murdja tung, siis on seal maailmas ka neid, keda murtakse ning poeetiline mina kohtubki just nende viimastega.

Luuletsükli tegelaste rohkus, nende maailmade ja sõnade erinevus, kõlab hästi kokku Bahtini karnevaliga, milles saavad samuti kokku eri klasside rahvas ning seisusevahed nende vahel kaotatakse või pööratakse ümber. Karneval on koht, kus kõik on võrdsed ning ehkki

Viidingu luule pigem rõhutab nende ebavõrdsust, on tegelastele sel moel hääle andmine siiski väga demokraatlik. Hääle erinevus avaldub ka vormis: kuigi tsükli esimesed kolm luuletust on sarnase ülesehitusega, lõhuvad järgmised tekstid juba paikapandud struktuuri, rikkudes nii ka vormiliselt korda, mis on varasemalt kehtestatud. Maskid kehastavad ühelt poolt päriselt ette kujutatavaid tegelasi, teisalt on need luuletuste kirjutajale ette pandud. Nii saavad maskidest demokraatliku hääle kandjad, kes esitavad oma või kellegi teise tõdesid, ent loovad igal juhul mitmehäälsust ja tõdede paljusust.

Kokkuvõte

Bakalaureusetöös analüüsisin, kuidas ironia ja bahtiniliku karnevali abil tekib Elo Viidingu luules poliitilisus. Kuigi retseptsioonis on ühiskondlikkust ja ironilisust Elo Viidingu luules välja toodud, on siiani puudunud läbiv analüüs tema luulekogudest ja nende poetikast.

Teoreetilisteks alusteks olid Jacques Rancière'i poliitika mõiste ehk poliitika kui tegevus, mis tungib tajutava jaotuskorda. Tajutava jaotuskord on see, mida peetakse „loomulikuks korraks“, mis määrab kehade paiknemise ruumis, väärtuste paiknemise kultuuris. Teine oluline teooria alusmaterjal oli Mihhail Bahtini karneval kui koht, kus vastandlikud elemendid kohtuvad ning maskid, mis sümboliseerivad ambivalentst. Analüüsimeetodiks oli luuletuste poeetiline analüüs, milles keskendusin ironilisusele, karnevali väljendavatele kujunditele ja poliitilistele markeritele.

Analüüs põhines järgmistel luulekogudel: „Esimene tahe“ (2002), „Teatud erandid“ (2003), „Selge jälg“ (2005), „Meie paremas maailmas“ (2009), „Nõelad“ (2013), „ainult ARMASTUSEST“ (2019) ja „Ellujäämisrežiim“ (2024). Analüüsimaterjaliks valisin igast kogust luuletused, mis esindasid teemasid või võtteid, mida leidub Elo Viidingu luules läbivalt. Analüüsiosa ülesehitus põhines Viidingu luule kesksematel teemadel ja vormivõtetal.

Elo Viidingu luule poliitiline sõnum on kõige laiemas mõttes süsteemi ja võimustruktuuride kritiseerimine. Luuletustes on palju protesti korra kui piirava jõu vastu, kusjuures korrale on tihti omane ka mõttelaiskus. Kriitika objektiks saab nii ka massikultuur ja vaimne nivelleerumine. Võimule ja korrale vastandubki kunst ning eriti luule, seda muidugi eeldusel, et luule on aus ja ei allu talle tehtavatele ettekirjutustele.

Karnevalilik ruum on näiteks avalik ruum, kus kohtuvad erinevad inimesed, aga ka laiemalt objektide, vastandite või eri kategooriatesse kuuluvate objektide kokkutoomine ühte olukorda, mis on Viidingu luules tavaline. Erinevate objektide kokkutoomise eesmärk on kaotada nende vahelt piirid ning Viidingu puhul näiteks näidata, et ka täiesti erinevatesse kategooriatesse kuuluvate ja näiliselt ilma igasuguse ühisjooneta elemendid on tihti mõjutatud samadest ühiskondlikest võimustruktuuridest. Vastandlikkus avaldub tihti ka pealkirja ja sisu suhtes, näiteks vastandub lihtne pealkiri keerulisele sisule, mis mõjub ironiliselt.

Elo Viidingu luulet saab kirjeldada läbivalt feministlikuna. Seal kritiseeritakse patriarhaati kui süsteemi, milles naist hinnatakse tema nooruse ja reproduktiivsuse järgi. Viidingu feminism tähendab laiemat ebavõrdsuse kriitikat: sotsiaalne, majanduslik ja sugudevaheline ebavõrdsus on omavahel seotud. Patriarhaat on samuti rõhuv kord, mis määrab, milline naine peaks olema, kuidas ta peaks käituma ja looma. Vorm ja sisu on Viidingu luules tihti erakordselt seotud, näiteks võib rõhumisest rääkiv luuletus olla pikkade tihedate ridadega, rõhudes nii tekstimassiga.

Maskid on Bahtini karnevalis mitmetähenduslikkuse üks olulisemaid sümboleid. Viidingu luules aitavad maskid esindada või kujutada mingeid ühiskonnagruppe. Maskid kannavad demokraatlikku häält ning aitavad etendada rolle, mida tajutava jaotuskord neile ühiskonnagruppidele annab.

Analüüsi käigus leidsin vastused uurimisküsimustele. Iroonia aitab tõesti luua distantsti, mis võimaldab tajutava jaotuskorda tungida. Seda toetab ka karneval, mida saab näha ruumina, kus on koos vastandlikud elemendid, millel iroonia tihti põhineb. Elo Viidingu luule poliitilisuse põhieesmärk on kritiseerida korda ja süsteemi, mis piirab inimeste vabadusi ning loob ebavõrdsust. Muu hulgas kritiseerib ta kapitalismi, patriarhaati, sotsiaalset ja majanduslikku ebaõiglust. Viidingu luule maailmamuutev toime avaldub selle püüdluses anda hääl neile sotsiaalselt rõhutuile, kellel seda tavaliselt ei ole, ning nõuda neile vabadust. Vabadust, mis tähendab eelkõige võimalust olla lõpuni aus ja tõelähedane ning mille eest ta paradoksaalsel kombel võitleb iroonia kaudu.

Kirjandus

Bahtin, Mihhail 2017. *François Rabelais' looming ja keskaja ning renessansi rahvakultuur*. Tlk Mall Jõgi. Tartu: Ilmamaa.

Dasenbrock, Reed Way 2003. Poetry and Politics. *A Companion to Twentieth-Century Poetry*. Toim Neil Roberts. Malden (Mass.) [etc.]: Blackwell, 51-63.

Foster, Hal 2013. What's the Problem with Critical Art? *London Review of Books*, (35) 19. <https://www.lrb.co.uk/the-paper/v35/n19/hal-foster/what-s-the-problem-with-critical-art> (Vaadatud 17.03.2025).

Grigorjeva, Sveta 2024. Mitte nepobeebi, vaid suverään! *Sirp*, 17. märts.

Hallberg, Robert von; Clare Cavanagh; Yelena Lorman 2012. Politics and Poetry. *The Princeton Encyclopedia of Poetry and Politics*. Toim Roland Greene. Princeton ja Oxford: Princeton University Press, 1079-1083.

Kangro, Maarja 2017. Jacques Rancière'i poliitiline esteetika. *Esteetika kui poliitika. Valik esseid*. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia Kirjastus, 183-213.

Kaus, Jan 2004. Üks hää! *Vikerkaar*, 19(9), 75-82.

Kaus, Jan 2014. Elo Viidingu redel. *Looming*, 8. https://www.looming.ee/elo-viidingu-redel/#_ftn1 (Vaadatud 27.05.2025).

Krull, Hasso 2011. Mis on luule. *Vikerkaar*, 7-8, 88-100.

Lotman, Juri 2010. Kahest kommunikatsioonimudelist kultuuri süsteemis. Tlk Tanel Pern. *Kultuuritipoloogiast*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 125-148.

Loog, Alvar 2006. Lugeja lämbumine. *Looming*, 6, 928-931.

Mihkelev, Anneli 2004. Löö puruks kosmos, myyr ja tuum ja mängi kõiki mängu! *Sirp*, 18. juuni.

Pruul, Kajar 2000. Vana sajandi uued luuletajad. *Varjatud ilus haigus*. Tartu: Eesti Kostabi Selts, 175-205.

Puik, Katrin 2009. *Iroonia Heiti Talviku ja Betti Alveri luules*. Doktoritöö. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.

Ranciére, Jacques 2017. *Esteetika kui poliitika. Valik esseid*. Tlk Anti Saar. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia Kirjastus.

Ranciére, Jacques 2004. The Politics of Literature. *SubStance*, 33(1), 10-24.

Sommer, Lauri 2010. Oo kohtumõistja. *Looming*, 3, 445-448.

Viiding, Elo 2002. *Esimene tahe*. Tallinn: Tuum.

Viiding, Elo 2003. *Teatud erandid*. Tallinn: Tuum.

Viiding, Elo 2005. *Selge jälg*. Tallinn: Tuum.

Viiding, Elo 2009. *Meie paremas maailmas*. Tallinn: Tuum.

Viiding, Elo. 2019. *Ainult ARMASTUSEST*. Tallinn: Tuum.

Viiding, Elo 2024. *Ellujäämisrežiim*. Tallinn: EKSA.

Irony and Carnival as Political Tools in the Poetry of Elo Viiding

Elo Viiding has been considered a confrontational and uncompromising poet throughout her more than 30-year creative path. When reading her poetry, one really notices the political nature, which includes irony towards the most dominant. However, irony is not expressed in a one-dimensional way: unlike classical irony, it is not always clear what the irony is about. Thus, it is a more ambivalent technique, which could also be described as Mikhail Bakhtin's carnival.

Since her debut collection "Telg", published in 1990, Elo Viiding has also published prose and essays in addition to poetry. She began writing under the pseudonym Elo Vee, under which he published three collections of poetry and one collection of prose. In 2024, he received the Tallinn University Literature Prize for the poetry collections "Ellujäämisrežiim" and "Vastukaja" (in collaboration with artist Santa Zukker). Although there is a general consensus in reception that Elo Viiding is one of the most important and best contemporary Estonian poets, she has not received any official recognition apart from the Tallinn University Prize. This is not much considering her long creative career, but perhaps it is not unexpected that a poet who criticizes institutions and order in her work does not receive recognition from institutions either.

Criticism of institutions is part of broader politics in Viiding's poetry. In my bachelor's thesis, I examine how politics manifests itself in Elo Viiding's poetry. I proceed from the hypothesis that irony is a technique that creates a critical distance that allows one to look at society from the sidelines. To analyze this technique, I have set the following research questions:

- 1) How is irony manifested as a political technique in Elo Viiding's poetry?
- 2) How are irony and carnival related?
- 3) What political themes does Viiding's poetry address?

The analysis is based on the following poetry collections: "Esimene tahe" (2002), "Teatud erandid" (2003), "Selge jälg" (2005), "Meie paremas maailmas" (2009), "Nõelad" (2013), "ainult ARMASTUSEST" (2019) and "Ellujäämisrežiim" (2024). I have selected poems from them that have a primary focus on politics and that represent more general tendencies in Elo Viiding's poetry. The research method is close analysis, which allows the structure of

the text to be shown in depth and elements that are present throughout Viiding's poetry to be highlighted.

More precise than sociality and social criticism is the concept of politics by the French philosopher Jacques Rancière, which I also use in my work. He treats politics as an activity that penetrates the dominant order or reorganizes it. What is important here is that art also has the ability to do politics, not to criticize or describe society.

When discussing irony, I base my work on Katrin Puiga's doctoral thesis "Irony in the Poetry of Heiti Talvik and Betti Alver" (2009), which is probably the most comprehensive Estonian-language study of irony in poetry. I associate Mikhail Bakhtin's concept of carnival with irony. A Bakhtinian carnival is a space where representatives of different social classes meet and where power relations are abolished, which allows us to combine irony and politics in the analysis.

The political message of Elo Viiding's poetry is, in the broadest sense, a criticism of the system and power structures. The poems contain a lot of protest against order as a limiting force, and order is often characterized by laziness. Mass culture and spiritual leveling also become objects of criticism. Art and especially poetry are opposed to power and order, of course, provided that poetry is honest and does not submit to the precepts given to it.

Carnival space is, for example, a public space where different people, but also objects in general, meet; bringing together opposites or objects belonging to different categories is common in Viiding's poetry. The purpose of bringing together different objects is to eliminate the boundaries between them, and in Viiding's case, for example, to show that even elements belonging to completely different categories and seemingly without any common features are often influenced by the same social power structures. The opposition is often also manifested in relation to the title and content, for example, a simple title contrasts with a complex content, which has an ironic effect.

Elo Viiding's poetry can be described as feminist throughout. It criticizes patriarchy as a system in which women are judged by their youth and reproductive capacity. Viiding's feminism means a broader critique of inequality: social, economic and gender inequality are interconnected. Patriarchy is also an oppressive order that determines what a woman should be, how she should behave and create. Form and content are often linked in Viiding's poetry, for example, a poem about oppression may have long, dense lines, thus oppressing with the mass of text.

Masks are one of the most important symbols of ambiguity in Bakhtin's carnival. In Viiding's poetry, masks are worn by characters who represent certain social groups. They carry a democratic voice and play the roles that the order of distribution of the perceived gives them.

During the analysis, I found answers to the research questions. Irony really helps to create a distance that allows you to penetrate the order of distribution of the perceived. This is also supported by the carnival, which can be seen as a space where opposing elements coexist, on which irony is often based. The main goal of the political nature of Elo Viiding's poetry is to criticize the order and system that limits people's freedoms and creates inequality. Among other things, she criticizes capitalism, patriarchy, social and economic injustice. The world-changing effect of Viiding's poetry is manifested in its ability to give a voice to those socially oppressed who usually do not have it, and to demand freedom for them. Freedom, which means, above all, the opportunity to be completely honest and truthful.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Marta Selma Grünvald,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Iroonia ja karneval kui poliitilised võtted Elo Viidingu luules“, mille juhendaja on Saara Lotta Linno, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada Tartu Ülikooli digitaalarhiivi kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;

2. annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi kaudu Creative Commonsi litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni

3. olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;

4. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Marta Selma Grünvald

31.05.2025